

3 *Brommer op zee* in woord en beeld

Martine Braaksma

1. Korte uitleg lesontwerp

Het lesontwerp ‘Brommer op zee in woord en beeld’ is sterk gebaseerd op onderstaande cyclus die op verschillende manieren aan de orde komt in het boek van Tanja Janssen (2009):

1. Leerlingen stellen zich individueel vragen tijdens het lezen van een tekst (in dit geval met het verhaal *Brommer op zee* van Maarten Biesheuvel).
2. Ze komen daarna tot twee hamvragen (individueel, via een interne dialoog).
3. Vervolgens onderhandelen ze over de ‘beste hamvraag’ met klasgenoten (externe dialoog).
4. Ten slotte komen ze gezamenlijk tot een antwoord op die hamvraag dat zij kunnen rechtvaardigen.

Ook de inleidingen op de opdrachten voor de leerlingen (zoals uitleg over vragen stellen en een toelichting bij het bepalen van hamvragen) zijn sterk geïnspireerd op lesmateriaal van Janssen (2009).

Ik heb er een vijfde stap (onderdeel) aan toegevoegd: leerlingen bekijken (in groepjes) een korte verfilming van het verhaal. Ze bespreken vervolgens de insteek en interpretatie van de filmmaker en bediscussiëren of dit hun ideeën over de hamvraag verandert. Het gebruik van film om het verhaal aansprekender te maken voor leerlingen, komt aan de orde in Janssen (2009). Ook anderen zien het als een meerwaarde om films stevig te verankeren binnen het literaire curriculum. Bepaalde films delen namelijk essentiële aspecten met geschreven literaire werken, aspecten die ervoor kunnen zorgen dat leerlingen een extra en iets moderner handvat krijgen om zich literair verder te ontwikkelen (Van Eik & Groenendijk, 2012). Uit vragenlijstonderzoek onder docenten Nederlands blijkt voor een groot deel van hen film deel uit te maken van het literatuuronderwijs. Aanbevolen wordt om na de vertoonde film in gesprek te gaan met de leerlingen. Leerlingen geven aan dit prettig te vinden en juist deze materie is geschikt voor discussie omdat de meningen zo uiteenlopen (Grubben, 2020).

Met mijn lesontwerp heb ik geprobeerd om met authentieke vragen (die vanuit leerlingen zelf komen) en via dialogische interactie, exploratie en uitwisseling van ideeën plaats te laten vinden tussen leerlingen. Er is veel ruimte voor open discussie. De interactie is niet gericht op de overdracht van informatie, maar op het uitwisselen en uitdiepen van ideeën en ervaringen en het stimuleren van het denkproces van de leerlingen. Het stellen van vragen wordt op die manier meer onderdeel van sociale interactie (de dialoog met andere lezers). Door vragen over literaire teksten met elkaar uit te wisselen en te bespreken – bijvoorbeeld in groepsdiscussies – kunnen leerlingen meer betrokken raken bij het gelezene dan wanneer zij de tekst individueel zouden verwerken (Janssen, 2009).

In het lesontwerp heb ik bovendien gepoogd de volgende ‘do’s and don’ts’ die Janssen (2009) noemt, te verwerken:

- Besteed aandacht zowel aan het individuele leesproces (het zelf stellen van vragen tijdens het lezen) als aan de dialoog met anderen (het uitwisselen en bespreken van vragen na afloop van het lezen).
- Het bedenken van vragen en hypotheses kan het leesproces van de leerlingen misschien te zeer vertragen. Maak de opdracht daarom niet te sturend.
- Werk niet te snel naar een hamvraag toe, maar geef leerlingen veel tijd en gelegenheid om allerlei vragen te stellen, na te denken, een hamvraag te kiezen en met anderen te overleggen. De ervaring leert dat de meeste leerlingen uiteindelijk met een interessante hamvraag komen.

2. Verantwoording tekstkeuze

Ik heb gekozen voor *Brommer op zee* door Maarten Biesheuvel, een klassiek verhaal van een van de beste verhalenauteurs die Nederland gekend heeft. Het is afkomstig uit de verhalenbundel *In de bovenkooi*, waarmee hij in 1972 debuteerde.

Volgens auteur, literair recensent en journalist Onno Blom “[...] moet een goed kort verhaal [...] een idee of een gevoel in kort bestek op fantastische wijze weergeven. Als je zo weinig ruimte hebt, moet elke zin raak zijn.

Daarom is het zo moeilijk. Een hele wereld openen in een paar zinnen: dat is de kunst.” (Tielbeke, 2015).

Over *Brommer op zee* schrijft Blom (2021): “Dit verhaal toont in één beeld de kunst van het korte verhaal. Het begint allemaal met één klein, krachtig idee: een speld op water laten drijven. Je kunt de verhalen van Biesheuvel opvatten als een pleidooi voor de verbeelding. Ze zijn absurdistisch, maar tegelijkertijd zit er vaak iets autobiografisch in. Net als Isaïc heeft Maarten zelf als jongen anderhalf jaar over de oceanen gevaren, op de SS Haulerwijk. Hij houdt hartstochtelijk van de zee en die liefde keert vaak in zijn werk terug. In Isaïc zie je iets van Maarten terug, maar je ziet ook het schrijverschap verbeeld. Je ziet hem geloven in iets dat zijn eigen geest oproept.” Blom voegt toe: “In de verhalen van Biesheuvel [...] maak je dingen mee die je nog nooit hebt meegemaakt en ook nooit meer zal meemaken. Na afloop kijk je net zo ‘verbaasd, verwonderd, verbijsterd’ om je heen als de schrijver zelf. Bies laat je huilen en lachen tegelijk.”

Brommer op zee roept door die absurditeit, verwondering en verbeelding haast automatisch vragen op. Tegelijkertijd kent *Brommer op zee* een duidelijke verhaallijn, is het een aansprekend verhaal en niet heel ingewikkeld te lezen. Het verhaal sluit hiermee aan bij hetgeen Janssen (2009) schrijft over de verhaalkuize voor een didactiek van zelf vragen stellen: “Enerzijds moeten de verhalen meerduidig of raadselachtig zijn en vragen bij de lezer kunnen oproepen. Anderzijds moeten ze ook weer niet te moeilijk zijn. Het moeten aansprekende verhalen zijn, geschreven in een eenvoudige stijl en met een duidelijke verhaallijn, aansluitend bij het leesniveau en de interesses van de [...] lezers”.

3. Lesontwerp voor bovenbouw havo/vwo

Onderdeel 1. Lezen en vragen stellen

Tijdens het lezen van een verhaal, stuit je vast op dingen die je vreemd vindt of raar. Dingen die je niet (helemaal) kunt plaatsen of die je niet (helemaal) begrijpt. Dat kan van alles zijn; een woord waarvan je de betekenis niet kent, een personage dat vreemde dingen doet of anders reageert dan je zou verwachten, een situatie die voor jou raadselachtig is, een verband tussen gebeurtenissen, dat ontbreekt, sprongen in de tijd, een stijl van schrijven die merkwaardig is, enzovoorts. Kortom: je stelt jezelf allerlei vragen.

Let wel: met ‘vragen’ bedoelen we: echte vragen. Dit zijn vragen waarop je als gewone lezer niet meteen een antwoord weet: dingen die jij wilt weten, die jij interessant, vreemd, raar, raadselachtig, onbegrijpelijk, onduidelijk, verbazingwekkend enzovoorts vindt in een verhaal. Het gaat dus niet om schoolmeestervragen of vragen naar de bekende weg van het type: ‘Wat is de titel van dit verhaal?’

Opdracht (individueel)

Lees het verhaal *Brommer op zee* van de Nederlandse schrijver J.M.A. (Maarten) Biesheuvel (1939-2020). Hij debuteerde in 1972 met de verhalenbundel *In de bovenkooi*, waarmee hij onmiddellijk naam maakte. Biesheuvel wordt beschouwd als één van de meesters van het genre korte verhaal. Daarom is er een jaarlijkse prijs voor de beste korte verhalenbundel in de Nederlandse taal naar hem vernoemd: de J.M.A. Biesheuvelprijs.¹

Noteer tijdens het lezen van het verhaal alle vragen die bij je opkomen. Het zijn vragen die je jezelf stelt. Zet hiertoe het nummer van de vraag bij de betreffende passage in het verhaal.

Onderdeel 2. Komen tot een hamvraag

‘Echte’ lezersvragen zijn er in allerlei soorten en maten. Sommige zijn interessanter om over na en door te denken dan andere. Een dergelijke vraag noemen we een hamvraag. Een hamvraag is ‘de’ cruciale vraag bij een verhaal (of boek of film), de vraag waar het allemaal om draait. Het is een vraag:

- *die naar jouw mening belangrijk is voor het verhaal als geheel;*
- *die je ook na het lezen niet loslaat;*
- *waarop waarschijnlijk meer dan een antwoord mogelijk is;*
- *waarover je van mening kunt verschillen.*

Een hamvraag is dus juist géén vraag naar de bekende weg van het type: hoe heet de hoofdpersoon? Bij een goede hamvraag moet je eigenlijk het idee hebben dat ‘ie niet helemaal te beantwoorden is. Om met de schrijver Mulisch te spreken: “Sommige vragen zijn zo goed, dat het jammer is ze met een antwoord te verknoeien.”

¹ <https://www.jmabiesheuvelprijs.nl>

Opdracht (individueel)

Je hebt zojuist het verhaal *Brommer op zee* gelezen en de vragen genoteerd die tijdens het lezen bij je opkwamen. Bekijk deze vragen nog eens goed en bepaal bij iedere vraag of het een 'hamvraag' is. Zo ja, markeer dat.

Herlees daarna het gehele verhaal en bedenk of je aanvullende hamvragen kunt bekijken. Zo ja, schrijf deze op.

Bepaal vervolgens de twee meest interessante hamvragen bij *Brommer op zee* en schrijf deze op. Geef ook aan waarom je vindt dat dit interessante vragen zijn.

Onderdeel 3. Bespreking hamvragen met klasgenoten

Lezers hebben niet allemaal dezelfde vragen. Terwijl de een dit raadselachtig vindt, verbaast de ander zich meer over dat. Dat is ook een belangrijk kenmerk van literatuur: ze biedt voor elk wat wils, of – in pretentieuzer bewoording – literatuur is multi-interpretabel. Juist omdat je een literair werk op meerdere manieren kunt uitleggen, is het zinvol erover te praten met anderen. Zo krijg je verschillende visies aangeboden en ontdek je, al pratende, nieuwe dingen en krijg je nieuwe inzichten.

Opdracht (in groepjes van drie of vier leerlingen)

Besprek je twee hamvragen bij *Brommer op zee* met je groepsgenoten en licht je keuze toe. Bepaal vervolgens met je groepje wat volgens jullie de beste hamvraag is en noteer jullie motivatie daarvoor.

Onderdeel 4. Komen tot een antwoord

Net zoals lezers niet allemaal dezelfde vragen bij een verhaal hebben, hebben ze ook niet allemaal hetzelfde antwoord op een vraag. Bij een hamvraag is dat helemaal lastig. En dat maakt het juist ook leuk en spannend. Dat komt vooral door de rechtvaardiging van een antwoord: door zo precies mogelijk weer te geven op welke verhaalgegevens het antwoord berust.

Maar bedenk: “zo absolute zekerheid elders in het leven al bestaat, is ze in de literatuur toch ver te zoeken”. Een definitief antwoord op een hamvraag valt dan ook niet te geven. Elk antwoord blijft – deels – berusten op ‘gut feeling’. Er zit weinig anders op dan accepteren dat je, in elk geval bij literatuur, moet werken met waarschijnlijkheden in plaats van zekerheden.

Opdracht (individueel)

Schrijf voor jezelf op wat voor vermoedens of mogelijke antwoorden je hebt voor de hamvraag bij *Brommer op zee* van jouw groepje. Formuleer ook je rechtvaardiging; ga steeds bij jezelf na: hoe weet ik dit? Waarom denk ik dit?

Opdracht (in hetzelfde groepje als bij onderdeel 3)

Wissel je vermoedens of mogelijke antwoorden uit en formuleer met je groepje – zo goed en zo kwaad als dat gaat – jullie antwoord met rechtvaardiging op de hamvraag bij *Brommer op zee*.

[Optie: eventueel kunnen in een volgende ronde de hamvraag met antwoord (en rechtvaardiging) van ieder groepje plenair worden uitgewisseld]

Onderdeel 5. Vergelijking verhaal en film

Tijdens het lezen van het verhalen (of boeken) maken lezers vaak een visuele voorstelling van hetgeen ze lezen. Hoe zien de personages er uit? Wat is de omgeving? Hoe is de sfeer? En soms ook: wat voor stemmen hebben de personages of welke muziek hoor je?

Bij het verfilmen van verhalen (of boekverfilmingen) spelen deze (en meer) aspecten een rol. Zo denkt een filmmaker ook na over de volgorde van de vertelling, wat hij weg laat of juist toevoegt. Dit alles hangt samen met de insteek die de filmmaker kiest voor de film (wat wil hij met de film en wat laat hij als grote lijn in het werk naar voren komen?) en heeft vaak te maken met de interpretatie van het verhaal door de filmmaker.

Opdracht (in hetzelfde groepje als bij onderdeel 3 en 4)

Bekijk de film *Brommer op Zee* via: <http://wehavewanderlust.nl/portfolio/brommer-op-zee/>

Dit is een korte film van Diede van Vree naar het gelijknamige verhaal van Maarten Biesheuvel. De film is vertoond op het Nederlands Film Festival Utrecht 2011.

Besprek met elkaar wat je van de film en de interpretatie van het verhaal door Diede van Vree vindt. Welke vragen zou je de filmmaker willen stellen? Verandert het jullie ideeën over de hamvraag en mogelijke antwoorden? Zo ja, hoe? Zo nee, waarom niet?

Literatuurlijst

- Blom, O. (2021). 'Ik lieg me te barsten, maar ik spreek de waarheid.' De verbeelding van Maarten Biesheuvel. *De Volkskrant*, 1 januari 2021.
- Grubben, K. (2020). *Literatuuronderwijs in Beeld. Een verkennend onderzoek naar film in het literatuuronderwijs*. Masterscriptie Master Educatie in de Taal- en Cultuurwetenschappen: Nederlands. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Janssen, T. (2009). *Literatuur leren lezen in dialoog: lezersvragen als hulpmiddel bij het leren interpreteren van korte verhalen*. Amsterdam: Vossiuspers.
- Tielbeke, J. (2015). De vijf beste korte verhalen van Maarten Biesheuvel volgens Onno Blom. *De Groene Amsterdammer*, 16 februari 2015.
- Van Eik, T. & Groenendijk, R. (2012). Film en de evolutie van literatuuronderwijs. *Levende Talen Magazine*, 5, 4-7.

Verhaal

Brommer op zee

J.M.A. Biesheuvel

Uit: *In de Bovenkooi*, 1972

Vindplaats (rechtenvrij): https://www.dbnl.org/tekst/_maa003197101_01/_maa003197101_01_0096.php

Isaïc stond al uren op het achterdek. Hij was een aardige, maar een beetje vreemde jongen: Als hij aan boord werkte, verlangde hij naar een baantje aan de wal en als hij op kantoor zat, verlangde hij naar zee. Hij kon de saaie eentonigheid van het walbestaan niet verdragen en geld om te reizen had hij niet. Maar als hij op een schip was, had hij te maken met het ruwe gebrul van de matrozen, die kaartten met het mes op tafel en die elkaar en hem uitscholden voor alles wat mooi en lelijk was. Isaïc hoorde er nooit bij. Op een schip paste hij nog het minst in de gemeenschap en juist daar dacht hij telkens weer de ware romantiek te vinden. Als het werk gedaan was, kon je hem altijd op het achterdek vinden. Het was nu al twee uur na middernacht, maar Isaïc bleef staan omdat het een maanheldere nacht was, je kon alle sterren van het zuidelijk halfrond zien en het schroefwater. Er stond een heerlijke zoele wind. Als je goed keek zag je ook de horizon of heel in de verte een schip, dat, was Isaïc een paar uur eerder geweest, recht op hem af was komen varen, maar het kon gezichtsbedrog zijn. Isaïc voer op een wildevaartschip en zag 's nachts nooit schepen. Hij dacht eraan hoelang het nog zou duren vóór hij weer thuis was. Hij keek naar de winches en de bolders en de gemakkelijke stoel die hij op het achterdek had neergezet. Op een gegeven moment zag Isaïc het lichtje in de verte een zwenking maken; het kwam nu recht op hem af. Toen het dichterbij was gekomen, kwam Isaïc tot de conclusie dat dit haast geen schip kon zijn, omdat het zo onderhevig was aan de beweging der golven en omdat het maar bij één lichtje bleef. Een schip met alleen een heklicht aan? Toen het merkwaardige vaartuig tot op een afstand van tweehonderd meter Isaïc was genaderd, zag hij dat het een brommer was. Voor het eerst in zijn leven gebeurde er eens iets met Isaïc dat nu met recht merkwaardig was. Wat hij nu zag, zou men in zijn stoutste dromen nog niet durven denken. Aanvankelijk was Isaïc nog bang, maar tenslotte kon hij toch niet aannemen dat een nieuwe profeet of een nieuwe Messias zich aldus over de aarde zou bewegen. Hoewel de Christenen beweerden dat Jezus over het water had gelopen.

De brommer was Isaïc nu tot op een meter of tien genaderd. Isaïc stond te roepen en te zwaaien, maar hij vergat de touwladder uit te werpen. Hierop werd hij door de berijder van de bromfiets opmerkzaam gemaakt.

De vreemde was, zoals uit de tongval van de man bleek, een landgenoot van Isaïc. Hij stuurde zijn brommer heel merkwaardig en voorzichtig naar de touwladder toe en toen sprong hij plotseling met brommer en al op de touwladder. 'Voorzichtig, voorzichtig!', riep hij alsmaar. De man droeg een brilletje dat helemaal beslagen was, en een pet waarvan de leren kleppen, die dienden om de ogen en de oren te beschermen, ver uitstaken. De brommer was een normale brommer. Hij had geen speciale voorzieningen. Isaïc hielp de man met het aan dek zetten van de brommer. De man zei: 'Geef mij iets te eten'. Isaïc ging het halen. Hij merkte dat de matrozen en de stuurlui en de machinemannen al naar kooi waren. Toen Isaïc terug kwam vroeg hij aan de vreemde: 'Waarom rijdt u op het water?' De man zei dat hij een record wilde vestigen.

'Hoe is het mogelijk dat u op het water rijden kan?', vroeg Isaïc verbaasd. 'Dat is een kwestie van oefenen', zei de man, 'ik ben begonnen met een speld plat op het water te leggen. Als je dat heel voorzichtig doet, blijft hij drijven. Op de lange duur nam ik steeds zwaardere voorwerpen. Het was mij natuurlijk om mijn brommer te doen en tenslotte reed ik mijn eerste schamele rondjes op de stadsvijver. Nu rijdt ik over de hele wereld. Ik kom nergens aan land, maar omdat ik af en toe eten moet, rijdt ik vaak naar een schip. Ik ga het liefst in het holst van de nacht. Dan ligt iedereen te slapen. De eerste keren ging ik bij vol daglicht naar de schepen toe, maar toen zijn er een paar mensen hodeldebodel geraakt. Eerst riepen ze dat dit het mooiste was, wat ze in hun hele leven hadden meegemaakt en vervolgens begonnen ze wartaal uit te slaan of werden ze gek. Ik ben van plan om veertigduizend kilometer over zee af te leggen, het mogen wel wat kilometertjes meer worden, als ik de hele aarde maar rond heb. Ik wil iets doen wat nog nooit iemand heeft gekund. Dat is altijd al mijn ideaal geweest'. 'Bent u nooit bang om te verdrinken?', vroeg Isaïc. 'Welnee', antwoordde de man. 'Het is de wijze waarop men stuurt, daar zit het hem in en steeds voorzichtig gas bijgeven natuurlijk en gas terugnemen. Een hoge golf bijvoorbeeld moet je nooit met te grote snelheid nemen, anders wordt de zijkant van de banden nat, en als dat eenmaal gebeurd is, is het einde zoek'. 'Ja, dat begrijp ik', zei Isaïc, die de man vol bewondering aankeek. De man zat zich werkelijk vol te vreten. Hij dronk ook veel melk en alcohol. Tenslotte vroeg hij om een flesje jodium, want daar had hij behoefte aan. Het was inmiddels een uur later geworden en de man slingerde zijn brommer weer over boord en hing hem aan de touwladder. Toen nam hij afscheid van Isaïc. Deze vroeg of het niet mogelijk was, dat hij de rest van de tocht als bijrijder op de bromfiets meemaakte. 'Ik kan bijvoorbeeld de weg wijzen, want ik heb veel gevaren', besloot hij zijn vraag. Maar de man schoot in de lach. 'Je zou eerst jaren

moeten oefenen', zei de man, 'maar als ik per se wilde nam ik je mee. Ik kan zo goed sturen en mijn banden nog zover oppompen dat het lukken zou, maar ik heb er geen zin in. Wat heb ik met jou te maken? Ik rij nu al maanden op zee en de laatste week zou jij je plotseling bij me voegen? Wat zou dat voor zin hebben? Het is mij nu eenmaal om een één-mans-record te doen. Ik kan de mensen bij het eindpunt toch niet uitleggen, dat jij er pas op het laatst bent bij gekomen? Ik zou trouwens ontzettend mijn best moeten doen om de brommer met twee man rijdende te houden. En ik heb nog nooit geoefend met een tweede man. Weet ik veel wat voor onverwachte bewegingen jij kan maken? Het is immers zaak om als het ware luchtigjes over het water te dansen', ging de man voort, 'heb je bijvoorbeeld verstand van koorddansen?', vroeg hij. Isaïc, die de zin van de vraag niet helemaal begreep, zei van nee. 'Nou', zei de man, 'je moet voortdurend met de bromfiets balanceren en je moet je banden zo hoog mogelijk op de golven houden'. Toen nam hij afscheid en daalde met zijn brommer de trap weer af. Isaïc wilde de touwladder nog wat verstellen, maar weer riep de man en dit keer erg luid, telkens: 'Voorzichtig, voorzichtig!'. Toen de man vlak bij het water was gekomen, zette hij de motor keihard aan, zodat de wielen in de lucht boven het water in het rond tolden. Af en toe hield de man de banden voorzichtig een beetje tegen het wateroppervlak aan, en op een gegeven moment sprong hij met een onverwachte beweging vanaf de touwladder op de razende brommer, die met een noodgang wegspoot. Het werd al enigszins licht. Isaïc voelde zich een beetje bedroefd. De brommer was binnen een kwartier over de horizon verdwenen. Isaïc ging nog maar een uurtje naar bed.

De volgende dag vertelde hij de marconist wat hij 's nachts had meegemaakt. Deze haalde zijn schouders op en toen Isaïc maar bleef aandringen, begon hij te lachen. Een uur later wist het hele schip dat Isaïc 's nachts een man over het water had zien rijden. Iedereen lachte zich kapot. Toen de dag voorbij was, had Isaïc erg slaap. Maar voor hij naar bed ging, liep hij nog even naar het achterdek. De zon was juist ondergegaan. Het beloofde weer een fraaie nacht te worden. Alleen was het nu iets bewolkter. Onwillekeurig begon Isaïc de zee af te turen. Maar natuurlijk was de man op de brommer nergens meer te zien. Het huilen stond Isaïc nader dan het lachen; hij hoorde niet op de wal, hij hoorde niet bij de bemanning, hij hoorde ook niet bij de man van de brommer. Hij keek naar het bruisende, gevaarlijke schroefwater en naar de meeuwen, die achter het schip aanvlogen. Hij had het gevoel dat hij een eenzaam man was en langzamerhand kwam hij tot de ontdekking dat het wel altijd zo zou blijven. Hij stak een sigaret op en begon een Psalm te neuriën, maar hij kon zijn eigen stem haast niet verstaan. Het was gaan waaien en daarom kwam de schroef af en toe boven water, die

dan als een dolleman in het rond tolde om met een zware dreun weer in het water terecht te komen. Isaïc keek naar een van de voorste meeuwen en wenste net als dat beest te kunnen vliegen en staan waar hij wilde. Hij wilde vliegen achter de schepen aan of ver weg over de horizon. Zonder dat hij er zelf erg in had, begon hij de bewegingen van de meeuwenvleugels in de lucht na te doen. De bootsman zag het toevallig. Hij giechelde, want hij zag dat Isaïc stevig met zijn voeten op dek stond ...